

רפאל בנימין פוזן / לונדון

שבת בחוץ-לארץ

שבת בחוץ-לארץ – כותרת מתמיהה לכאורה; וכי מיוחדת השבת לארץ-ישראל בלבד? והרי שנינו במפורש: (מצוה) שאינה תלויה בארץ נוהגת בין בארץ בין בחוץ-לארץ, מה מקום איפוא לייחד את הדיבור על שבת בחוץ-לארץ? אכן מבחינה הלכתית טהורה – ודאי שכך הוא. השבת ומצוותיה חלות בכל מקום ולפיכך אין הבדל בין קיומה בארץ לקיומה בחוץ-לארץ. ברם מבחינה מעשית מתעוררות בחוץ-לארץ בעיות, הנובעות הן מתנאי החיים בין גויים והן מתנאים גיאוגראפיים שונים. מצבים אלה נידונים אף הם כמובן בספרי ההלכה. אך בעוד שבארץ ידועות הלכות אלה לכל היותר מתוך הספר הרי שבחוץ-לארץ קורמות הן עור ובשר.

במאמר זה ננסה להסביר את ההבדלים המעשיים בין קיומה של שבת בארץ לקיומה בגולה, כפי שרואה אותה ישראלי השוהה בחוץ-לארץ.

(א) זמני כניסת השבת ויציאתה

נקדים סקירה הלכתית קצרה הצריכה לענייננו. תחילתו של יום חדש ביחס לתאריך העברי הוא בערב¹ ולפיכך גם השבת נכנסת בערב ויוצאת בערב שאחריו.

- 1 קידושין פ"א, מ"ט.
- 2 בסוף ספר 'ים של שלמה' לבבא קמא מודפסת רשימה של לא פחות מחמישים (!) הבדלים בהלכה ובמנהג שבין ארץ ישראל לגולה. רק שני הבדלים (סעיפים לא, לב) עוסקים בשבת ואפילו בשני אלה ניצח מנהג אחד את השניים ובפוסקים לא נזכר כל חילוק בין א"י לגולה.
- 3 המונח 'יום' במשמעות יממה מתפרש בהלכה בשלושה אופנים:
 - א. לגבי רוב מצוות התורה מתחילה היממה בערב ומסתיימת בערב הבא. בלשון המשנה (חולין פ"ה, מ"ה): 'היום הולך אחר הלילה'. למדו זאת הן מן האמור לגבי יום כיפור (ויקרא כג, לב): 'מערב עד ערב. תשבתו שבתכם', והן מן האמור

תחילת הלילה מוגדרת בכתוב⁴ כצאת הכוכבים ועל פי מסורת חז"ל⁵ הכוונה היא לצאת הכוכבים הבינוניים. אלא שכימי התנאים כבר נפל ספק בהגדרת המושג 'צאת הכוכבים הבינוניים' האם הכוונה לתחילת הופעתם עם גמר השקיעה או שמא ליציאת אחרוני הכוכבים הבינוניים. ומשום הספק מתמירים אנו בזמן הביניים הקרוי בפינו "בין השמשות", והיינו, גם בין השמשות שבסוף יום ו' וגם בין השמשות שבסוף השבת – נידונים להחמיר כשבת עצמה.

בנוסף לכך נצטוונו להוסיף מחול על הקודש ('תוספת שבת'). בכניסת השבת וביציאתה, אף-על-פי שלא נקבע שיעור קבוע לאורך תוספת זו, ראוי להוסיף על הקודש רבע שעה קודם השקיעה⁶ ובמוצאי שבת יש לחכות עד הופעת שלושה כוכבים קטנים רצופים⁷.

את תחילת זמן תוספת שבת מציינת, 'קבלת שבת' היינו דיבור שאדם מצייין בו שהנה קיבל על עצמו שבת⁸.

למרות הנאמר לעיל שלא נקבע זמן קבוע לתוספת שבת – אין מקבלים שבת קודם פלג המנחה (= שעה ורבע זמנית קודם השקיעה⁹).

במעשה בראשית (ברא' א, ה): 'ויהי ערב ויהי בקר יום אחד'. כך הוא הדין לגבי תחולת שבת וי"ט, מילה ('בן שמונה ימים') נידה (ימי טומאה וימי טהרה), 'אותו ואת בנו לא תשחטו ביום אחד' ועוד.

ב. בדיני קרבנות – הלילה הולך אחר היום. למשל קרבנות שנאמר לגבם, 'ביום זבחכם יאכלו' – נאכלין ליום ולילה (ומדרבנן, עד חצות הלילה. זבחים פרק ה').

ג. לגבי מספר הלכות מוגדר 'יום' שבכתוב – כ-24 שעות ('מעט לעת'). לדעת מקצת תנאים כך הוא הדין בהפרת נדרים שנאמר בה 'מיום אל יום' ולדעתם הכוונה מעת-לעת (נדרים עו, ע"ב, ואין הלכה כדעה זו). כיוצא בזה דין 'יום או יומים' האמור במכה את עבדו הכנעני (שמות כא, כא) הוא מעת לעת (רמב"ם הל' רוצח פ"ב, ה"ב).

כמו כן קרבן שנאמר בו 'בן שנה' מונים לו שנה לפי שעות. והיינו בשעה שנולד בה – כעבור שנה – הרי זה בן שנה, פחות מכן – פסול (רמב"ם מעשה הקרבנות פ"א, ה"ג).

4 נחמיה ד, טו-טז.

5 שבת לה, ע"ב.

6 סימן רסא, משנה ברורה ס"ק כב.

7 שו"ע א"ח סי' רצג סעיף ב.

8 סימן רסא סעיף ד. משנה ברורה שם ס"ק כ"א, כ"ח ול"א. אמירת 'מזמור שיר ליום השבת' נחשבת כקבלת שבת ולנשים נחשבת הדלקת נרות כקבלת שבת.

9 שו"ע א"ח סי' רצג סעיף ב.

שבת בחוץ - לארץ

317

עד כאן גופי ההלכה¹⁰.

והנה בעוד שבארצנו הקרובה יחסית לקו המשווה אין הבדלים ניכרים באורך היום בין קייץ לחורף, הרי שבארצות הצפון הבדלים אלה הם קיצוניים ביותר; ימי החורף קצרים מאוד וימי הקייץ ארוכים ביותר. יש לכך השלכה ישירה על זמני כניסת השבת ויציאתה, ולהלן נדון בהשלכות המעשיות הנובעות מזמנים אלה בין בקייץ ובין בחורף.

שבת בקייץ

הטבלה הבאה מציינת את הזמנים לשבת החלה ביום 21 ביוני¹¹.

המקום	מעלת רוחב	שקיעת החמה ביום ו' 20.6	מוצאי שבת 21.6
ירושלים	רוחב צפוני $31\frac{3}{4}^{\circ}$	6.48	7.30
ניו יורק	" "	7.30	8.20
לונדון	" "	9.22	10.38
מנצ'סטר	" "	9.42	11.07
גייטסהד	" "	9.49	11.25
הלסינקי	" "	9.45	12.22
וולינגטון			
(ניו זילנד)	רוחב דרומי $43\frac{1}{2}^{\circ}$	3.10	4.40

מטבלה זו מתברר, כי ככל שהיישוב מרוחק יותר מקו המשווה הרי ששקיעת החמה מתאחרת ביותר¹². מצב זה צופן כמה וכמה הפתעות לישראלי העושה בחו"ל שראוי לתת עליהן את הדעת:

10 בסיכום זה הלכתי בעקבות ספרו של הרב מ"ח שלנגר, 'יסודות הלכות שבת' פרק יב.

11 הזמנים הועתקו מהטבלאות שבסוף הספר 'קונטרס הנשף' לונדון תשכ"ח. מתברר, קרובי הרב מאיר פוזן שליט"א עזר לי בבירור כמה מן הנתונים השייכים למאמר זה ולו התודה והברכה.

הטבלאות מציינות את זמני השקיעה במקומות המוזכרים וזמן כניסת השבת (הדלקת הנר) מוקדם איפוא בכל מקום כפי מנהגו.

12 יש לציין כי בחדשים אפריל-אוקטובר נהוג באנגליה שעון קייץ המקדים בשעה את שעון גריניץ'. הזמנים בטבלה נרשמו לפי שעון הקייץ של אנגליה, ולכן מתקבל הרושם שהזמנים של לונדון מנצ'סטר וגייטסהד קרובים לזמן של הלסינקי בעוד שלמעשה השקיעה מוקדמת באנגליה בלמעלה משעה מזו שבהלסינקי. כמו כן יש

ראשית, יציאת השבת מתאחרת ביותר. מובן שלמצב זה אין תקנה, שהרי כל המגרע מן הזמנים הקבועים ייכשל ח"ו בחילול שבת, שכן כאמור לעיל זמן בין השמשות גדון כשבת לכל תומרתה ברם, מאידך דווקא בחדשי הקייץ עשוי שליח החינוך לקצור יכול מבורך בפעולות שבת, ש'אחרי הצהרים' (במרכאות, שכן בשעות הערב עסקינן, אלא שחמה של שבת עדיין תלויה ברקיע...): מתכנסים ב-8.00 לתפילת מנחה ואחרי-כן עוד ארוכה השעה ויש זמן הן לסעודה שלישית כהלכה והן לשיעורי תורה. הנוער, בדרך כלל, נתפס מיד לכל יוזמה בכיוון זה, שהרי בלאו הכי, 'אין לו מה לעשות'...¹³.
הבעיות מתעוררות דווקא מכיוון בלתי צפוי; כניסת השבת המאוחרת שבימי הקייץ. לכאורה אין מצב נוח מזה; ימי שישי ארוכים דיים כדי להכין במתינות את צרכי השבת ולהתפנות שעה ארוכה עוד קודם הדלקת הנר, למנוחה לקריאה וללימוד. אפילו עקרת הבית שבימי שישי הקצרים שבחורף אצה רצה לה המלאכה כל היום באפס רגע קטן למנוחה – יכולה היא בקייץ לסיים את מלאכתה בנחת ואף לזכות בלוקסוס של מנוחת יום שישי.

ברם עד כמה שכל זה נשמע נעים ונוח, הרי שלמטבע גם צד שני שבגללו תיקנו בקהילות הגולה להקדים את כניסת השבת.

מתברר, כי אילו היו מדקדקים בקייץ בכניסת השבת והיו מעמידים את זמן תוספת שבת על כרבע שעה כנהוג בחורף – היו רבים הנמנעים מתפילה בציבור בליל שבת. ככלות הכל, עמך ישראל מתייגע בפרנסה כל ימות השבוע והוא מצפה לסעודת שבת טעימה; הוא מוכן איפוא לוותר על הנוחות המופרזת של יום השישי הארוך ובלבד שלא יצטרך להתכנס לתפילת קבלת שבת ב-9.00 בערב... זאת ועוד – הילדים נמצאים מקופחים. עליהם לעלות על יצועם בזמן, והאם אין שולחן השבת נמצא חסר ללא הבנים?

מתוך שני אלה – השיקול ההלכתי של תפילה בציבור¹⁴ והערך החינוכי

לזכור, כי גיר-זילנד שוכנת בחצי הכדור הדרומי ולפיכך ביוני הוא זמן החורף שם, ולכן מוקדמים שם במיוחד זמני כניסת השבת ויציאתה בחודש זה, בעוד שבדצמבר הרי שם עיצומו של קייץ וראה בטבלה הבאה.

13 שמעתי רב נכבד בלונדון שאמר על-כך בבדיחות הדעת: לפיכך הקדים הפייטן את המאוחר ושיבת את 'המאחרים לצאת מן השבת' לפני 'הממהרים לבוא' (ב'כל מקדש'), שכן עיקר שבתם של ישראל הוא בכך שהם 'מאחרים לצאת מן השבת' בעוד שב'ממהרים לבוא' אין רבותא – וכי מי אינו שמח לבואה של שבת החותמת ימי המעשה? השבת האמיתי כלול ב'מאחרים לצאת' למרות אורכה של שבת – ובפרט בקייץ!

14 'עשו כן [להתפלל ערבית קודם זמנה] מפני הדחק, שאם היו ממתנינים היה כל אחד הולך לביתו ולא היו מתפללים בציבור – – ועוד שיש עמי ארצות שאם לא יתפללו בציבור לא יתפללו כלל' – משנה ברורה סי' רלה ס"ק ח. בעוד שלגבי ימי

שבהשארת הילדים לסעודת שבת – נוהגים בארצות הצפון להקדים את זמן כניסת השבת. על פי מה שנתבאר לעיל, השיעור המקסימלי להקדמה תוספת שבת הוא בפלג המנחה אך לא קודם לכן – ועל סמך זה ניתן בעיצומו של קייץ בארצות אירופה לקבל שבת בסביבות השעה 8.00.

יש לזכור שאין היחיד רשאי לפרוש מן הציבור ולעשות מלאכה אחר השעה שבאותו מקום מקבלים שבת. בלונדון למשל, כשבמשך חדשי הקייץ מקבלות הקהילות שבת ב-8.00 אף-על-פי שמן הדין אין חיוב לקבל שבת עד 9.00 – אסור לעשות מלאכה אחר שעה זו¹⁵.

מן הראוי לציין שנוהג הקדמת התפילה בשבתות הקייץ באירופה אינו חידוש של בני דורנו. מסתבר שנוהג זה קדום הוא ביותר ומוזכר בפוסקים כדבר המובן מאליו ללא קריאת תגר כל שהיא, גסתפק בשתי דוגמאות המאשרות עובדה זו.

השאלה הבאה הובאה לפני הט"ז (ר' דוד הלוי סגל שמ"ו–תכ"ז). יש בה בנוסף לנותן עניין לדברינו גם הדים לבלהות ת"ח ות"ט שהט"ז עצמו התנסה בהן. וזו לשון השאלה¹⁶:

שאלה: קהל אחד היה להם בערב ראש-השנה שופר ובאו שודדים וגזלו אותם ונטלו גם השופר. ושלחו הקהל לקהל אחר לשלוח להם [שופר]. ונתעכב השליח מחמת אונס ולא בא עד סוף יום ב' [של ר"ה]. והיה ר"ה ביום ה' ו', ובשעה שבא השופר כבר התפללו של שבת אבל עדיין היה יום גדול. מהו לתקוע בעת ההיא ולא ניחוש לשבות דאין תוקעין בשבת. (כלומר תקיעה בשבת אסורה מדרבנן (= 'שבות') והשאלה היא אם מותר במקרה הנידון לעבור על איסור זה).

עד כמה היה המנהג רווח ניתן ללמוד גם מהגהה שהרמ"א ראה צורך להוסיפה¹⁷. הוא מציין שנער המגיע למצוות בשבת אינו יכול לעבור לפני התיבה לערבית של אותה שבת בר-מצוה מפני שמינהגם היה להקדים להתפלל ערבית מבעוד יום וגמצא שעדיין הוא יום שישי והנער הוא עדיין קטן. ובלשונו:

החול גחשבת תפילה מוקדמת כזו כ'בדיעבד', הרי בשבת הותרה הקדמת התפילה אף מלכתחילה (ראה סי' רסז סעיף ב ומשנה ברורה שם ס"ק ג).

15 'אם רוב הקהל קיבלו עליהם שבת – המיעוט נמשכים אחריהם על כורחם', שו"ע או"ח סי' רסג סעיף יב.

16 ט"ז או"ח סי' תר ס"ק ב.

17 או"ח סי' נג סעיף י.

'אפילו הגיע לכלל י"ג בשנים ביום השבת אין להתפלל ערבית של שבת דהרי עדיין אין לו י"ג שנה¹⁸.

לתפילה מוקדמת זו כמה השלכות מעשיות שיש לזכרן:

א. ק ר י א ת ש מ ע: הואיל וזמן קריאת שמע הוא בערב ('בשכבך') הרי שאין יוצאים ידי חובת אמירתה בתפילת ערבית הנאמרת מבעוד יום, ולפיכך יש לחזור ולקראה בביתו בזמן שהוא ודאי לילה¹⁹.

ב. ס פ י ר ת ה ע ו מ ר: הוא הדין ביחס לספירת העומר. גם אותה אין לקיים אלא בזמן שהוא ודאי לילה. ומכיון שחודשי הספירה חלים בדרך כלל בחודשים אפריל ומאי, (ובשנה מעוברת מתאחרים חודשי הספירה אף יותר) – הרי שבגלל התפילה מבעוד יום אין הציבור יכול לספור ספירת העומר בבית הכנסת. חייב איפוא היחיד לספור בברכה בביתו ברדת הלילה.

בבתי כנסת רבים מכריזו הגבאי בליל שבת את זמן ספירת העומר ומזרז את הציבור שלא לשכוח את המצוה.

ג. ז מן ה ת ח ל ת ה ס ע ו ד ה: מכוח חיוב ספירת העומר חלה הגבלה מעשית נוספת שגם היא אינה מצויה בארץ:

נפסק להלכה שאסור לאכול מחצי שעה הסמוך לספירה והלאה²⁰, כלומר כשמתקרב זמן ספירת העומר אין להתחיל בסעודה אלא אם-כן יש עדיין יותר מחצי שעה עד הזמן בו ראוי לספור. יש איפוא למהר הביתה מבית הכנסת כדי לקדש קודם אותה מחצית השעה, שכן אם התחיל לאכול קודם שיגיע הזמן אינו צריך להפסיק²¹.

18 אוסייני הוא ש'המחבר' בשולחן ערוך לא ראה צורך להזכיר עניין זה, שהרי בארץ-ישראל אין הבעיה קיימת. ואילו הרמ"א לא ראה צורך להסביר מדוע אין לו י"ג שנה', כה פשוט אצלו המנהג להתפלל תפילת שבת מבעוד יום, ואם-כן הטעם מובן מאליו! וראה שם במנ"א ס"ק יג.

19 שו"ע או"ח סי' רלה סעיף א. הלכה זו נכונה גם בשאר ימות השבוע לאלה המקדימים להתפלל ערבית מבעוד יום. ברם בעוד שבשאר ימי השבוע מצויים מניינים של 'מעריב בזמנו' – הרי שבשבתות אין מניינים כאלה מצויים, וכל אחד חייב איפוא להיזהר לקרות שנית את קריאת שמע. מעניין שהוראת הגר"א בנידון לא נתקבלה אף בישיבות: מובא בשמו שמוטב להתפלל מעריב בזמנו אפילו ביחידות ואפילו בשבת – מאשר להתפלל עם הציבור קודם הזמן. (באור הלכה סימן רלה ד"ה ואם הציבור, ובספר מעשה רב סי' קטו). ולא נוהגים כהוראתו בשבתות.

20 שו"ע או"ח סימן תפט סעיף ד ומשנה ברורה (מ"ב) ס"ק כג.

21 שם ברמ"א ומ"ב ס"ק כו. אף שגם חצי שעה קודם קריאת-שמע אסור להתחיל באכילה, ולפי האמור לעיל, שיש צורך לקרוא ק"ש שנית בביתו, היה מקום להימנע

ד. גרות ארוכים: מצווה לקחת גרות ארוכים שיאירו עד הלילה ממש²².

ה. סעודה בלילה: אף-על-פי שלפי השו"ע אפשר להתפלל בשבת מבעוד יום ולאכול מייד אחר התפילה – מציינים האחרונים, שכדי שהסעודה תיחשב לסעודת שבת ראוי למשכה עד הלילה ולאכול כזית בזמן שהוא ודאי לילה²³.

שבת בחורף

עד כה דנו בשבת שבעונת הקיץ, זו המתאחרת לבוא. עד כמה שהיא משנה את זמני התפילה והאכילה שאנו רגילים להם בארץ – עדיין אין בכך משום ניסיון. לא כן השבת שבעונת החורף. כאן נמתח הקו בין שומרי שבת ובין הבהולים על ממונם. זוהי חזית שאליה נקלעים כל אותם יהודים שפרנסתם על המסחר והעסק, החייבים לסגור את עסקיהם שלוש או ארבע שעות קודם שעת הסגירה הרשמית. ובעוד שהגוי השכן עושה דווקא בשעות אחר-צ של יום שישי את רוחו הטובים ביותר (שכן בכל הארצות בהם מקבל העובד משכורת שבועית, היא ניתנת ביום שישי בצהרים, וכשהפרוטה מצויה בכיס הולך העובד למלא את אמתחתו הן בצרכי יום והן בקניית מתנות לקראת חופשת סוף השבוע) – מתנסה היהודי בויתור על הכנסה נאה מפני קדושת השבת.

בניסיון זה מועמדים שכירים ופקידים יהודים המועסקים אצל נוכרים. הניסיון חריף במיוחד לילדי ישראל המתחנכים בבתי ספר לא יהודים. דרושה מידה ידועה של אומץ כדי לקום ולעזוב את הכיתה לפני סיום הלימודים. ואף-על-פי שהנהלות בתי הספר מקבלות את קדושת השבת כנימוק מספיק כדי לשחרר את התלמיד הרוצה בכך, אפשר להבין את גודל הניסיון בו מתנסים התלמיד והתלמידה החשים כל שבוע מחדש את המבטים הננעצים בגבם והשומעים

מהתחלת סעודה בחצי השעה הסמוכה ללילה – מכל מקום אין צורך להיזהר בכך, כיון שיש פוסקים הסוברים כי יוצאים בק"ש שבבהכ"נ אסילו מבעוד יום, ולגבי איסור האכילה קודם ק"ש – אפשר לסמוך על קריאת שמע שמבעוד יום. אכילה קודם אפשר לסמוך על ק"ש – שבבהכ"נ. (סימן רלה מ"ב ס"ק יט וסימן רסו מ"ב ס"ק ו).

22 סימן רסג מג"א ס"ק טז.

23 שו"ע סימן רסז סע' ב ומ"ב ס"ק ה. ובספרו 'נדחי ישראל' שנכתב בשעתו במיוחד ליהודים שהיגרו לאמריקה פסק החפץ-חיים: 'אם רוצה לקבל שבת מבעוד יום ולקדש ולאכול ואח"כ להתפלל ערבית בלילה – גם-כן רשאי'. (נדחי ישראל פרק לו, יב).

לעתים הערה לגלגנית על חשבון יהדותם, בשעה שהם עוזבים את הכיתה לפני סיום הלימודים. (והורי התלמידים, השולחים את ילדיהם לבי"ס לא יהודי הגם שלפי דבריהם הם רוצים שילדם יגדל ויהיה 'יהודי טוב' – לא חלו ולא ידעו – ואולי אינם רוצים לדעת! – כי הם מזמינים לעצמם את הפורענות כמו ידיהם).

בטבלה הבאה ניתנת דוגמה לזמני שבת החלה ב־10 בדצמבר, באמצע עונת החורף²⁴:

המקום	שקיעת החמה ביום ו' 9.12	מוצאי שבת 10.12
ירושלים	4.36	5.16
ניו יורק	4.29	5.14
לונדון	3.52	4.50
מנצ'סטר	3.50	4.52
גיטסהד	3.38	4.44
הלסינקי	3.10	4.40
וולינגטון ²⁵ (ניו זילנד)	7.50	8.50

המורה השליח מישראל – הוא וילדיו מצויים בבית-ספר יהודי ושם אין הבעיה קיימת, אבל במוקדם או במאוחר עשוי אף הוא להיתקל במציאות זו. עד כמה שייכת הבעיה למעגל עבודתו של המורה והמחנך יעידו שני המקרים הבאים.

בהיותי בלונדון שח לי אדם מקומי:

לא מכבר קיבל על עצמו לשרת בקודש בבית-כנסת באחד מפרוורי לונדון. תפקידו המוגדר הוא לעבור לפני התיבה ולקרוא בתורה (בשבתות בלבד), אך באין רב לבית-הכנסת הריהו ממלא גם פונקציה זו של הדרשן ומנהיג הציבור. כשנכנס לתפקידו בתחילת הקייץ, ידע כי חלק גדול מציבור הבאים להתפלל (והם כמה עשרות בלבד) הם מחללי שבת וחלקם אף באים במכונית לבית-

²⁴ לזמן השקיעה ביום ו' יש להוסיף תוספת שבת וראה לעיל הערה 11. בעוד שבארץ מחייב חוק המנוחה לסגור את בתי העסק והחנויות בכניסת השבת, הרי שבגולה נסגרות החנויות ביום ו' בשעה הרגילה (באנגליה בסביבות 6.00 ובארצות רבות ב־7.00 בערב ואפילו אחרי זה). גם יום הלימודים הארוך מסתיים לא לפני 4.00 אחה"צ.

²⁵ חודש דצמבר בניו-זילנד הוא בזמן הקייץ וראה לעיל הערה 11.

הכנסת בשבת. עם כל זאת הסכים מטעמים אידיאליסטיים להיכנס לתפקיד. והנה התברר לו כי בעונת החורף דורש הקהל שיתפללו תפילת ליל שבת ב־7.00 בערב אף-על-פי שהשבת נכנסת ב־5.00 ובאמצע החורף היא מקדימה להיכנס ב־3.30. חברי בית הכנסת ממשיכים לעבוד בשבת ולפיכך הם מבקשים לאחר את תפילת ליל שבת עד השעה בה יספיקו כולם לחזור מן העבודה! בפניו עמדה הברירה להסכים או להסתלק מן התפקיד. אם יסתלק – כמעט ברור שלא ימצאו ממלא מקום והדבר יזרו את סגירת בית הכנסת. לאחר לבטים רבים החליט לנטוש את תפקידו ונימוקו היה כי כל עוד מתכנסים יהודים לתפילה אף אם ידוע לנו כי הם מחללי שבת – אין לדחותם, אך כשמבקשים לשנות את סדרי בית הכנסת כדי לאפשר להם לחלל שבת – כיצד יוכלו לומר יחד, 'עם מקדשי שביעי כולם ישמחו...' – כלום יש אבסורד גדול מזה?

כמה שבועות לאחר אותה שיחה פגשתי ידיד, חניך ישיבת גייטסהד לשעבר, שזה מקרוב התחתן, ובהיותו קרוב לענייני חינוך ודואב את העזובה הרבה בשטח זה – קם ועשה מעשה: הוא ואשתו הקימו את ביתם החדש בסביבה הילונית לחלוטין שבה גרים כמה אלפי יהודים. מיום בואו התמסר לטיפוח ה'חדר' המקומי²⁶ שהקים וכבר הצליח למשוך כמה עשרות ילדים לשיעורים. דעתם של ההורים היתה גוחה הימנו ומתוך אימונם בו שלחו את בניהם לשיעורים הניתנים על ידו.

ואשר לשבת במקום זה – סיפר, כי בלילי שבת של חורף הריהו מתפלל ביחידות, כיוון שאיש אינו בא בזמן לקבלת שבת. שעתיים או שלוש אחר כניסת השבת מתכנסים כשני מניינים לתפילה בציבור. ודווקא לתפילה זו מקפיד ידידי להופיע. 'ודאי תתמה על כך' – הוסיף ואמר, ברם זאת עליך לדעת. נכון הוא שאין כל סיכוי כי אצליח לשנות יהודים אלה, ולפיכך היה מן הראוי שלא אשתתף בתפילתם של מחללי שבת, אולם חשוב לי לשמור על קשר אתם כדי שימשיכו לשלוח את ילדיהם ל'חדר' שלי. וכשהילדים באים ל'חדר' – שוב יש תקווה שלא ינהגו כאבותיהם לכשיגדלו..."

בדברים אלה צריך שיקול דעת רחב המקיף את המציאות הקונקרטיית מכל צדדיה בנוסף כמובן לידיעת גדרי ההלכה. כל פזיזות ומחשבה (טובה כשלעצמה) – עשויה לגבול בחילול השם.

דברים מאלפים בנושא זה שמע הרב מ"צ צנריה מפי החזון איש זצ"ל

26 בשם 'חדר' מכנים באנגליה את הכיתות בהן מלמדים שיעורי יהדות בימי ראשון. הבאים לחדרים אלה מתחנכים בדרך כלל בבית-ספר לא-יהודי וזהו עבורם ההודמנות היחידה ללמוד מעט יהדות.

בתשובה לשאלתו: מה הם גדרי פיקוח נפש – המותר, למשל, לתקן מכונת כיכוי בשבת, בטרם באה קריאה טלפונית לכיכוי דליקה, בעיר גדולה כמו ת"א? שאל הרב גריה.

בתשובה אמר החזון איש:

שאלה מסוג זה ישנה באמריקה. יהודים אומרים שאם יסגרו חנותם בשבת יישארו מחוסרי לחם והרי זה פיקוח נפש למשפחה... אולם מצינו שחילול השם חמור מפיקוח נפש... (כאן הובאו ראיות לעיקרון זה) והוא מסיים:

כשגבולות פיקוח נפש מתרחבים ונוגעים למצב של עקירת הלכה לגמרי, הדבר נוגע ומגיע לחילול השם ואז אנו אומרים שחילול השם דוחה פיקוח נפש... והדבר מסור לידי חכמי הדור שהם יכולים להכריע בדבר מתוך טביעת עין והם שצריכים לדון בכל מקרה לפי המצב ולפי השעה²⁷.

שבת באיזור הקוטב

סקירתנו עסקה בשאלות המתעוררות עקב הקיטוב בזמני השקיעה בקייץ ובחורף בארצות הצפון. נזכיר לבסוף בעיה ספציפית לאיזור הקוטב הצפוני בו אין החמה שוקעת כלל בחודשי הקייץ. מלבד הספק המתעורר בקשר לזמן כניסת השבת ויציאתה קיימות בעיות גם בימי החול (זמני ק"ש שחרית וערבית, ציצית תפילין וכו').

שאלה זו הולידה ספרות הלכתית רחבה. נעתיק כאן את הבעיה כפי שמנסחה רבי ישראל ליפשיץ בעל 'תפארת ישראל' למשנה²⁸:

'מסתפקינא במדינות הצפוניות כמו בעירנו דאנציג או קאפענהגען ושטאקהאלם וכדומה, ששם בכל חודש יוני ויולי לילה כיום יאיר... מתי זמן ק"ש וציצית... וכמו־כן יש להסתפק לעניין ק"ש של ערבית ותפילה ותענית...'

תוך דיונו בארצות הצפוניות מתייחס הוא גם לשאלת קו התאריך (ראה בפרק הבא) ואחרי־כן הוא דן באיזור הקוטב:

'אולם עיקר ספיקתנו הוא רק במדינה צפונית בקייץ, שאין שם לילה כלל רק נשף ביוני וביולי מתי יהיה שם זמן ק"ש ותפילה וציצית ושבת...'.
'ולכאורה יש להסתפק גם במי שקרה שיבוא בקייץ סמוך להנארדפאל (North Pole הקוטב הצפוני) והיאך יתנהג הישראלי הבא לשם עם

27 התשובה נרשמה ע"י השואל בסמוך לאמירתה בער"ח אייר תשי"ב ונדפסה כלשונה ב'פאר הדור' – חיי החזון איש, הוצאת נצח בני־ברק תשל"חלק ג עמוד קסה.

28 בפירושו לברכות סוף פרק א. ביבליוגראפיה לנושא זה ראה להלן הערה 41.

הספנים שהולכים לשם לצוד התנינים הגדולים (!) ... מתי זמן תפילתו ...

אחרי דיון בשאלה נמנע המחבר מלפסוק הלכה אף-על-פי שהוא מצדד בכמה פתרונות אפשריים. יש מקום לסיים פרק זה בציטוט דברי הספורנו הרואה בכתוב עצמו רמיזה ברורה לשאלת כניסת השבת בזמנים שונים על פני הכדור.

ואלה דבריו לפסוק 'שבת היא לה' בכל מושבותיכם'²⁹:
 "שבת היא לה' – הוא היוצר אור ובורא חושך קובע אותה בכל מושבותיכם'. אע"פ שתשתנה תחילת היום והלילה כפי השתנות האורך בגלילות מתחלפות, ועם זה היתה השבת הראשונה משוערת כפי איזה אורך מיוחד בהכרח, מ"מ תהיה תחילת השבת וסופה בכל אחד מהגלילות ליושביו כפי התחלת היום והלילה בגליל ההוא."

(ב) זמן חלות השבת (לשאלת קו התאריך)

הדברים האמורים בפרק זה נוגעים בשאלה מעשית: זמן תחולת השבת במזרח הרחוק. (ודוק: 'נוגעים' בלבד! אין ללמוד מהדברים הלכה למעשה זוהי סקירה אינפורמטיבית בלבד, שמטרתה להציג את הבעיה ולזרז את אלה שהשאלה מעשית לגבם לשמוע פסק הלכה מוסמך קודם שיצאו לדרכם). כדי לקבוע את תחילת חלותה של השבת עלינו לדעת היכן הוא 'קו התאריך' לפי ההלכה. בנושא זה דנו רבותינו הראשונים ומראשי המדברים – רבינו זרחיה הלוי בעל 'המאור'³⁰ וכן רבי יהודה הלוי ב'כוזרי'³¹, ועם זאת לא זכינו להסכמת חכמי התורה בדורנו בפירוש דעתם של הראשונים ולפיכך נחלקו הדעות בנושא. מהי בעצם הבעיה?

מסביר אותה בקיצור הרב קלמן כהנא בספרו על 'חזון איש'³²:
 "יסודה של הבעיה הוא בכך: היות והארץ היא כדורית אין התחלת היום שהיא זריחת השמש מגיעה לכל מקום בשווה. אלא עם מהלך השמש ממזרח למערב מתאחר היום להגיע ממזרח למערב. וכן כמוכן בשקיעה. עם מהלך השמש מתאחר גם זמן שקיעתה ממזרח למערב."

29 ויקרא כג ג.

30 'המאור' לר"ה פרק א דף כ, ע"ב.

31 מאמר ב סימן כ.

32 'האיש וחזונו', ת"א השכ"ד עמ' עב ואילך.

רגילים אנו לחלק את כדור הארץ ל-360 מעלות. השמש במהלכה עוברת מעלה אחת בכל 4 דקות... לפיכך אם התחיל יום א' בשעה 6 בבוקר למשל, במעלה 0 הרי ב-1° יחל היום רק אחרי 4 דקות וב-90° – רק אחרי 360 דקות שהן 6 שעות. ב-180° יעלה היום רק אחרי 12 שעות וב-270° יחל רק אחרי 18 שעות. כמובן שבהגיע השמש שוב למעלה 0 אחרי 24 שעות. יחל שם יום ב', אך בהגיע השמש ל-359° יחל שם יום א' באיחור של 24 שעות פחות ארבע דקות, כלומר ארבע דקות לפני שיתחיל יום ב' במעלה 0.

ברור איפוא שיש צורך לקבוע קו מסויים שכשבמערבו עולה הבוקר של יום א' הרי במזרחו עולה יום ב', וכלשון ה'כוזרי': 'ואין להימלט ממקום משתתף תהיה תחילת מזרחו ואתרית מערבו'³³.

כידוע נקבעה מעלת האורך 180° כקו התאריך הבינלאומי, אלא שקו הסכמה זה נבחר מטעמי נוחיות בלבד, שכן כמעט כולו עובר במרחבי האוקיינוס, אך ברור שאינו 'מחייב' את ההלכה היהודית. מהו איפוא קו התאריך בהלכה? השאלה הפכה לבעיה מוחשית בעת מלחמת העולם השנייה, עת הצליחו כמה מאות בני ישיבות מפולין ומליטא להימלט מתרב הצורר הנאצי לאיי יפאן. יפאן שוכנת ממערב לקו התאריך הבינלאומי ולפיכך היא מן הארצות הקדומניות ביותר לגבי כניסת היום החדש. ואמנם כשהגיעו בני הישיבות ליפאן מצאו כי בני הקהילה המקומית שם שמרו את שבתם ב-Saturday הבינלאומי. אלא שבין הבאים התעורר בכל-זאת ספק ביחס למנהג שהיה נהוג במקום ולפיכך הפנו את שאלותיהם לגדולי התורה שבארץ-ישראל. וכאן נחלקו הדעות.

גאון דורנו מרן החזון איש זצ"ל הורה הלכה תקיפה בשאלה זו, והיא: קו התאריך משתרע 90° מזרחה לירושלים. כל שהוא מזרחה לקו זה מאחר ביממה שלמה, ולפיכך יש לשמור שבת ביפאן ב-Sunday. עם זאת מציין החזו"א שבמקום בו עובר קו האורך הנ"ל בתחום היבשה, הרי שחלק היבשה שממזרח לקו זה נגרר אחרי החלק המערבי ורואים איפוא את כל היבשה לעניין זה כבתוך תחום 90°, ובלשונו:

'ולכן כל סיביר מתקדם מירושלים וכן ארץ אוסטרליה המתחילה כנגד צ' מעלות ומארכת חוץ ל-צ' מעלות דינה כסיביר ומקדמת לירושלים'³⁵.

33 'כוזרי' שם.

34 הפליטים התרכזו בתחילה בעיר קובה (Kobe) השוכנת על מעלת האורך המערבי 135°. עם הצטרפותה של יפאן למלחמה הועברו הפליטים לפקינג שבסין והבעיה שוב לא היתה מעשית.

35 מכתב החזו"א, נדפס בסוף 'קונטרס י"ח שעות', חזון איש אורח חיים סי' סד.

בהכרעתו התקיפה קבע החזון איש, כי לדעה זו מסכמת דעת כל הראשונים ואין מי שתולק עליה, ולפיכך היו מסקנותיו כדלהלן:

א. יש לשמור שבת ביפאן בי"ום ראשון (Sunday).

ב. בכל יבשת אסיה כולל מזרח סין וסיביר וכן באיים הסמוכים לסיביר – תואמת השבת היהודית את היום השביעי המקובל (Saturday).

ג. גם באוסטרליה תואמת השבת שלנו את השבת שלהם.

ד. לגבי ניו-זילנד לא נשארה הוראה כתובה של החזו"א³⁶. כדעת החזון איש הורה גם הרב מכריסק זצ"ל³⁷. ואילו הגאונים הראי"ה הרצוג זצ"ל והרבנות הראשית עמו, וכן הרא"ז מלצר זצ"ל והרצ"פ פרנק זצ"ל (שהביעו דעתם בפסקים גפרדים) הורו, שאין לשנות את יום השבת ליום אחר³⁸. בעוד שרא"ז מלצר זצ"ל כתב ברורות כי אין לשנות את השבת לא ביפאן ולא בכל מקום אחר בעולם (גם אני מסכים לפסק דינו של הב"ד בא"י... שאין לשנות ח"ו השבת בשום מקום בעולם לא ליום ראשון ולא ליום שישי) וכן כתב ברורות הרצ"פ פרנק זצ"ל (שלא יבוא מי שהוא לפרץ בקדושת השבת בכל מקום בעולם), הרי שבייחס לפסק הרבנות הראשית מעיר הרב זוין, כי למרות שהיתה תמימות דעים ביחס ליפאן, והיינו ששם אין לשנות את

36 לפי שיטתו יש לכאורה לחייב את ניו זילנד לשבות ביום א' שהרי אינה נמצאת אפילו בחלקה בתחום של 90 ממזרח לירושלים. וכך באמת הבין הגר"ש גורן שכתב (ב'מחניים' קיד): 'יוצא שלפי הקו שלנו תימצא ניו-זילנד באיזור מערבי של העולם וחייבים הם לאחר את השבת, דהיינו לנהוג שבת ביום ראשון המקובל שם'. ברם הרי"מ טיקוצינסקי למד משתיקתו של החזו"א, שהוא 'חרד מהתוצאה המעציבה שתתהווה ח"ו מהפכה בקביעות יום השבת בכל מדינות מנצ'וריה, מונגוליה וסיביר שבצפון ואוסטרליה וניו זילנד (הדגשת המעתיק) שבדרום. ולפיכך ביאר דעתו שלא קבע גם הוא את קו התאריך ל'צ' מעלות אלא לסוף היבשה ואין לסייג בכלל קו התאריך קבוע מצפון לדרום במקום אחד'. בדעה זו, שהחזו"א לא פסק לשנות את השבת בניו-זילנד תומך גם הרמ"מ כשר ('נועם' יא).

37 'האיש וחזונו' ע' עה. ברם עיין בהערה 42 לקמן.

38 פסקי הגר"א הרצוג, הרצ"פ פרנק והרא"ז מלצר נדפסו ב'הפרדס' שיקאגו, שבת תשי"ד בתוך מאמרו של רמ"מ כשר 'השבת ומזרח העולם'. פסק הרב פרנק נדפס גם בספרו 'הר צבי' אורח חיים כרך א סי' קלח ירושלים תשכ"ט (הרב פרנק מסתמך גם על 'הגאב"ד מביאליסטוק ר' שמואל מוהליבר ז"ל שמרעיש עולמות על מי שרוצה לשנות את יום השבת' ומסיים 'ומי שבא לשנות בלי הוכחה מהתורה יחוש לנפשו שלא יהיה ח"ו בכלל מחטיא את הרבים ובפרט בדבר שהוא מיסודי התורה!').

השבת ליום א', עם כל זה לא היוותה הרבנות הראשית דעה ביחס לשאלה העקרונית, מהו קו התאריך ההלכתי³⁹.

וגדול ירושלמי אחר, הרי"מ טיקוצינסקי זצ"ל, יצא באותם הימים בדעה משלו והיא שקו התאריך הוא 180 מירושלים. כלומר השבת מקדימה להיכנס בכל מקום שהוא בתחום 12 שעות ממזרח לירושלים ומאחרת להיכנס במערב עד 12 שעות. את דעתו הודיע לפליטים ביפאן בשנת תש"א וכתש"ג פירסמה בספר מיוחד שהקדיש לנושא⁴⁰.

הכעיה מתמקדת אמנם בקו התאריך ומיקומו, אך השלכתה המעשית יוצאת מאיזור המזרח הרחוק ולובשת אף את הצורה הבאה: מה דינם של בני-אדם הטסים מאמריקה בצהרי יום ו' ונוחתים לעת ערב כיבשה אסיה כשבמקום נחיתתם הוא כבר מוצאי שבת. מתעצמים בשאלה זו הגר"ש גורן⁴¹ והרמ"מ כשר⁴². לדברי הראשון יוצא 'כי אבדה להם שבת אחת בדרך ובמשך קרוב לשבועיים לא תהיה להם שבת'. הרב כשר מפקפק מאוד בהוראה זו ונוטה לפסוק, שאותו אדם שעבר את קו התאריך והגיע למקומו החדש במוצ"ש, חייב לשמור את אותו יום כשבת, כי לגביו הריהו היום השביעי מן השבת הקודמת. (לשיטתו, לה הוא מוצא סימוכין בדברי הרדב"ז, השבת הינה חיוב גברא לשבות ואינה קשורה במקום).

הבעיות הן איפוא קשות וסבוכות, וכאמור לעיל לא באנו אלא לעורר את הנוסעים למזרח הרחוק שיבררו הלכה קודם יציאתם.*

39 ב'לאור ההלכה' ת"א תשי"ז ע' רפח (בפרק על הכוזרי).

וכן נראה מניסוחו הזהיר של הגר"א הרצוג זצ"ל במכתבו שכתב בתשי"ד (12 שנה אחר הדיון ברבנות הראשית), בו הוא מתייחס ליפאן בלבד.

40 'ספר היומם בכדור הארץ'. כתגובה לספר זה פירסם החו"א את 'קונטרס י"ח שעות'. אוסף כל הדעות בנושא מצוי במאמרו של רמ"מ כשר ב'הפרדס' שיקאנו שבט תשי"ד, ציונים ביביליוגרפיים לנושא זה (וכן לשאלת השבת בקוטב הצפוני) מצויים במאמרו הנזכר של הרב זיין. השתלשלות היסטורית מפורטת של פרשת הפליטים ביפאן ופירוש דעתו של החו"א מצויה ב'האיש וחוונו' וכן 'בפאר הדור' - חיי החו"א בהוצאת 'נצח' בני ברק תש"ל, חלק ג, פרק כד.

41 'מחניים' קיד.

42 'נרעם' יא.

• לאחר שנשלח המאמר לדפוס התפרסם מאמרו המקיף של הרב מנחם מ' כשר בנועם יד ע' 1-107 בו היום והפריך כמה מן הדברים שפורסמו בספר 'פאר הדור' שהסתמכתי עליהם בפרק זה. ואלה עיקרי דבריו:

א. מרן הגר"ז סולוביציק מבריסק לא הצטרף לדעת החזון איש (עדויות מפורשות מצורפות), הוראתו היתה לשמור יום-כיפור ושבת כמקובל ב-Saturday והרוצה להחמיר (לגבי יום כיפור) להתענות גם ביום הבא ישאל בדעת רופא'.

(ג) הבדלים בנוסח התפילה

הואיל וסידור התפילה המצוי בידינו נחתם לפני מאות בשנים ברור שאין אנו מוצאים הבדלים מהותיים בין נוסח התפילה בארץ למקובל בחו"ל. נרשמו כאן שינויים התלויים במנהג וכן דינים הקשורים בתפילה שידיעתם נחוצה לישראלי העושה בחו"ל.

תפילת ליל שבת

א. 'במה מדליקין': אמירת פרק כמה מדליקין בליל שבת מוזכרת בטור ונפסקה להלכה בשולחן ערוך⁴³. וטעם אמירתו – משום שנזכרו בו שלושה הדברים שצריך לומר ערב שבת קודם השיכה ('עשרתם, ערבתם הדליקו את הנר'), ומי ששכח לקיים אחד מאלה, ייזכר בעת אמירתם⁴⁴. ולפי"ז פסק השו"ע לאמור את הפרק קודם ערבית, שהרי אחרי ערבית – גם אם ייזכר לא יוכל עוד לתקן⁴⁵. ומטעם זה אין אומרים 'במה מדליקין' כשיו"ט חל בערב שבת⁴⁶. ולמנהג הרמ"א אין לאומרו בשבת חול המועד.

ב. הסיפור ב'פאר הדור' שכאילו הג' ר' חיים מבריסק פסק כשיטת החו"א – בדוי (עדויות מפורשות).

ג. באסיפה שנקראה בשנת תש"א על-ידי הרבנים הראשיים הגרי"ה הרצוג והגר"ב צ' עוזיאל זצ"ל השתתפו בפועל גם הגאונים רבי א"ז מלצר ורצ"פ פרנק שהסכימו לדעה שאין לשנות את השבת (ולא כנדפס ב'פאר הדור' שהרבנים הנ"ל לא באו לאסיפה זו).

כמו כן מונה הרב כשר את שמות חכמי דורנו, שהורו שלא לשנות את השבת בשום מקום ופסקו כהכרעת הרבנות הראשית דאז. ביניהם, האדמו"רים מגור ומליובביץ זצ"ל, הגר"א קוטלר זצ"ל (שהסכים עם חותנו הגר"א מלצר זצ"ל) ולהבדיל בין החיים, הגר"י אברמסקי שליט"א ועוד הרבה אחרים.

כמו כן מתברר, שלאסיפת הרבנים של שנת תש"א החמנו ובאו מגדולי הרבנים בארץ שביניהם היו כאמור הגר"א מלצר, הגרצ"פ פרנק הגר"י מישקוביסקי (מייסד ישיבת כפר-חסידיים) הגרש"י הילמן מלונדון, הגר"ר כץ מפ"ת הג"ר יוסף הלוי, הגרמ"א עמיאל – זכר כולם לברכה, ולהבדיל בין החיים הגר"ש גורן, הגר"י מרצבך, הגר"ש זיין ייבדלו לחיים ארוכים.

43 סימן ער.

44 טור שם.

45 מ"ב שם ס"ק ב.

46 שכן לא שייך לומר 'עשרתם', שאין מעשרין ביו"ט (מ"ב שם ס"ק ג בשם הטור). בערב יו"ט הסמוך לשבת מערבין כידוע עירוב תבשילין. בארץ-ישראל נוהג עירוב תבשילין רק בשלוש הזדמנויות: כשראש השנה חל בימים ה' ו', כששביעי של פסח

משום מה השמיטו אמירת פרק זה⁴⁷ בחלק מבתי הכנסת בארץ וכן ברוב הישיבות. בחו"ל נהוג לאומרו, אלא שבדרך-כלל הוא נאמר אחר ערבית קודם קידוש⁴⁸. אחר 'במה מדליקין' אומר האבל קדיש דרבנן. החסידים בחו"ל כמו בארץ אינם אומרים, 'במה מדליקין' ואומרים במקומו את הפרק 'כגוונא'.

ב. ב ר כ ה מ ע ין ש ב ע : הברכה מעין שבע הנאמרת אחר 'ויכולו', נתקנה 'משום סכנה' היינו משום שבתי הכנסת הקדמונים היו מחוץ לעיר וכדי שלא יצטרכו המאחרים לתפילה לחזור יחידים לביתם – נתקנה ברכה זו, שבעת אמירתה ע"י הש"צ יוכלו גם המאחרים לסיים את תפילתם⁴⁹. ולפיכך אין אומרים את ברכת מעין שבע במקום בו מתכנסים אנשים באקראי לתפילת ליל שבת, כיון ששם לא שייך טעם זה.

חל ביום ו' וכששבעות חל ביום ו'. בגולה בה נהוג יו"ט שני של גלויות נוספות עוד שלוש אפשריות: א' דפסח החל ביום ה' (יום ו' הוא יו"ט שני), וכן א' דסוכות ושמיני עצרת החלים ביום ה'.

בן ארץ-ישראל הבא לחו"ל ודעתו לחזור – אינו מניח עירובי תבשילין בשלוש האחרונות שזכרו שכן ב'דברים שבצנעה' דינו הוא כבן ארץ-ישראל ועירוב תבשילין הוא בכלל 'דברים שבצנעה' (סימן תצו, משנה ברורה ס"ק יג).

ויש לדעת כי 'דברים שבצנעה' האמורים בהקשר זה (שבהם נהוג בן א"י שדעתו לחזור כמנהג א"י) – הם רק חיובי התפילות, חובת הסעודה ועירוב תבשילין. כלומר מי שנחשב כ'דעתו לחזור' (ר' להלן) מתפלל תפילת חול, מניח תפילין ופטור מסעודת יו"ט. ואילו עשיית מלאכה אסורה אפילו בצנעה (וזהו הסכמת כל האחרונים, שלא כט"ז. ראה משנה ברורה שם ס"ק ט; ערוך השולחן שם סעיף ד). המושג 'דעתו לחזור' אינו נקבע על פי רצונו של האדם לחזור בלבד, אלא תלוי גם בכמה נתונים אובייקטיביים, כגון אם יצא לחו"ל עם או בלי משפחתו, לכמה זמן ועוד. פרטי הדינים מרובים וכל מקרה צריך הוראת חכם.

לגבי שליחים המקבלים משכורתם מא"י וישיבתם בחו"ל זמנית – פסק הרב אלימלך בר-שאו"ל זצ"ל (במכתבו להנהלה העולמית של בנ"ע מיום ח' בטבת תשכ"ד), כי אף באו עם משפחתם לחו"ל נחשבים הם כבני א"י שדעתם לחזור.

ברם כל דבריו נאמרו רק לגבי חיובי תפילה, תפילין, קידוש וכו' כמבואר בדבריו שם ובמקורות שציין. למרבה הצער פשטה טעות כאילו 'הרב בר-שאו"ל זצ"ל התיר לשליחים לעשות מלאכה בצנעה ביו"ט שני, ולא היא. במכתבו בא הרב זצ"ל להגדיר מי נידון כבן חו"ל ומי נידון כבן א"י, אולם גם לגבי אלה שדינם כבני א"י – לא התיר מעולם עשיית מלאכה, ואפילו בצנעה. וראוי לפרסם את הדברים כדי למנוע מכשול!

47 אעפ"י ש'בספר א"י להר"מ טיקוצינסקי (חלק א סימן ו, ג) הוא מחזר כמנהג מקובל.

48 שלא כדעת השו"ע. והמ"ב סימן ער ס"ק ב נתן טעם בדבר.

49 טור או"ח ס"י רסת; שו"ע שם, סעיף ח (ע"פ הגמ' בשבת כד ע"ב).

ראוי לזכור הגבלה זו בחו"ל, שכן דבר שכיח הוא שמידי פעם מתארגן מניין בבית פרטי לתפילת ליל שבת (בגלל ריחוק ביהכ"ג, גשמים, יום השישי הקצר וכו'). כל עוד אין מניין זה קבוע – אין לומר בו ברכה מעין שבע⁵⁰.
דין זה נכון גם לגבי ארץ-ישראל, אלא שמניינים פרטיים מן הסוג הנ"ל אינם מצויים בדרך כלל (פרט למניין המתכנס בבית אבל כשאינו הולך לביהכ"ג, ואז אין אומרים את הברכה⁵¹).
ומנהג מיוחד בירושלים לומר את הברכה מעין שבע גם במקום שאינו קבוע לתפילה, והוא מתקנות ירושלים⁵².

ג. קידוש בבית הכנסת: המנהג לקדש בביהכ"ג בליל שבת אינו מוכר להרבה ישראלים. אך הוא מקובל עד היום בתפוצות הגולה.
מנהג זה רווח כבר בדור הראשון של אמוראי בבל, אלא שכבר אז נחלקו רב ושמואל⁵³ אם יוצאים בו ידי חובת קידוש. שמואל הסובר, שאין קידוש אלא במקום סעודה מסביר שקידוש זה נועד לאפוקי אורחין ידי חובתן דאכלי ושתי וגני בני כנישתא, היינו להוציא ידי חובה אותם האורחים הסועדים בביהכ"ג ואף לנים (!) בו⁵⁴.
ואעפ"י שההלכה כשמואל (שאינן קידוש אלא במקום סעודה) ואעפ"י שבימינו אין אורחים הלנים בביהכ"ג – בכל זאת פשט המנהג לקדש בביהכ"ג. וכבר תמה הטור על כך⁵⁵:

"ואני תמה היאך נתפשט זה המנהג דהא קיימא לן כשמואל שאין קידוש אלא במקום סעודה וכיון דהשתא ליכא אורחין דאכלי התם – קרוב הדבר להיות ברכה לבטלה".

ומסיים שם הטור:

"ואי איישר חילי – אבטלינ"ה! (= אם יהיה בכוחי – אבטל את המנהג!).
ולמרות שר' יוסף קארו מלמד זכות על האוחזים במנהג זה⁵⁶ ומביאו להלכה גם בשו"ע, מכל-מקום הוא מסיים את דבריו בשו"ע בנקיטת עמדה מסתייגת:

50 מ"ב שם, ס"ק כח.

51 שו"ע שם, סעיף י.

52 ספר איי להרי"מ טיקוצינסקי חלק א סימן ה, ג.

53 פסחים ק ע"ב; קא ע"א.

54 בתוס' ד"ה 'דאכלי' (שם קא ע"א) מבואר שלאורחים היו חדרים הסמוכים לביהכ"ג ושם סעדו ולנו. ומ"מ נחשב הקידוש ששמעו בביהכ"ג כקידוש במקום סעודה.

55 סימן רסט.

56 'בית יוסף' שם.

'אבל יותר טוב להנהיג שלא לקדש בביהכ"נ וכן מנהג ארץ-ישראל'⁵⁷.
על יסוד הכרעת השולחן ערוך, לא התקבל המנהג בארץ ישראל⁵⁸, אך
בגולה הוא רווח עד היום, בין בשבת ובין ביו"ט⁵⁹.

ת פ י ל ת י ו מ ש ב ת

ד. פ י ו ט י מ : אם אמנם מצויים בתי כנסת בארץ ישראל השומרים
עדיין על חלק מאוצר הפיוטים לשלושת הרגלים, הרי שהפיוטים שנתחברו
לשבתות "מיוחסות" נעלמו כמעט כליל מסדר התפילה וברוב הסידורים אף
אינם נדפסים. מסתבר שאף לגבי אמירת הפיוטים פשטה הוראתו של מרא
דארעא ישראל, מרן ר' יוסף קארו שהורה בשו"ע, כי יש מקומות המפסיקים
בברכות ק"ש לומר פיוטים ונכון למנוע מלאומרם משום דהוי הפסק⁶⁰ והלך
כאן בעקבות הטור שהורה אף הוא שלא להפסיק בקרובץ⁶¹. אין ספק שיחס
הגר"א ז"ל לפיוטים תרם אף הוא להיעלמם מביהכ"נ בא"י⁶².
אך קהילות שונות בגולה נוהגות עדיין לומר פיוטים אף בשבתות. אמנם

57 שו"ע שם סעיף א.

58 ראה ספר א"י להר"מ טיקוצינסקי חלק א סימן ה, ד. במקצת בתי כנסת בארץ
בעיקר של יוצאי גרמניה, הנהיגו לקדש בביהכ"נ, ולא נתברר לי טעמם ומקורם.
ואילו בתשובה לרב בחו"ל שייסד מחדש את ביהכ"נ של קהילתו אחר המלחמה
ורצה לבטל את הקידוש בביהכ"נ מהטעם שאין אורחים מצויים בימינו – הורה
הגר"י ויינברג זצ"ל שלא לבטל את הקידוש (שו"ת "שרידי אש", ח"ב סי' קנו).

59 מלבד בלילות הראשונים של פסח (שו"ע תפוז סעיף י). בלילי יו"ט של סוכות
יש שנהגו לקדש בביהכ"נ אע"פ שאין הקידוש בסוכה. ובטור סימן תרמב יש
סימוכין לכך ועי' 'ביכורי יעקב' שם ס"ק ב שלימד זכות על העושים כן.

60 אר"ח סי' סח סעיף א.

61 טור שם. וכתב בב"י שם: 'הפיוטים שהיו נוהגים לומר באמצע ברכות ק"ש היו
קוראים אותם קרובץ, ושמעתי כי הוא ראשי תיבות קול רינה וישועה באהלי
צדיקים'.

62 ב'מעשה רב' (מנהגי הגר"א) אות קכו, נאמר: 'אין אומרים אצלו קרובץ בשום שבת
של כל ימות השנה. רק בארבע פרשיות ובשבת הגדול אומרים הקרובץ אחר תפילת
שחרית'. וכך אומנם קובע הרב טיקוצינסקי בספר א"י (המסכם את מנהגי הפרושים
תלמידי הגר"א) כי 'האשכנזים אומרים רק היוצרות של חמש השבתות הללו –
ולא בחזרת הש"ץ אלא לאחר קדיש תתקבל. ושל מוסף אין אומרים כלל.
והחסידים אומרים היוצרות הנ"ל בחזרת הש"ץ ואומרים גם של מוסף' (חלק א סי'
טו) ברם גם מנהג זה נשמר בעיקר בין יוצאי היישוב הישן בירושלים. 'זהספרדים
אינם אומרים יוצרות גם של חמש השבתות הנ"ל' (שם).

קהילות בודדות בלבד מחזיקות עדיין באמירת כל הפיוטים⁶³ לכל השבתות המיוחסות (שלושים במספר!)⁶⁴ בעוד שיותר מצויות קהילות בהן קיימת סלקציה של פיוטים נבחרים בשבתות בודדות. (הפיוטים שהתחבבו במיוחד על העם הם אלה לשבת פ' שקלים, פ' זכור ושבת הגדול).

למורה הישראלי בגולה חסרה הזיקה הנפשית והמוכנות להוסיף קטעים אלה, מה גם שרבים מן הפיוטים קשים להבנה, וממילא, סובר הוא – ובצדק – כי לגבי רוב הציבור המקומי אין אמירת הפיוטים אלא מלמול חרישי חסר משמעות ותוכן. ברם דווקא בשל כך עשוי המורה השליח למצוא כאן בקעה להתגדר בה; אם ישכיל לרדת לעומקו של פיוט, להכינו כדבעי וללמדו בבית הספר – הרי עשה מעשה רב.

הרי לדוגמה קטע מן הפיוט הנהדר 'אשכל אוי תאות נפש' למוסף של שבת פ' שקלים (שאפילו קהילות חסידים רבות אינן מוכנות לוותר על אמירתו). פיוט זה הסובב על הפסוק 'אשכל הכפר דודי לי בכרמי עין גדי' (שה"ש א, יד) כשכל בית פותח במלה מן הפסוק ודן באספקט אחר של עניין השקלים – מתחלק לשבעה בתים הנאמרים על סדר ברכות המוסף.

63 את הפיוטים מכנים בשמות המציינים בדרך כלל את מקומם בתפילה. 'יוצר' (אחר ברכת 'יוצר אור', עניינו תיאור בריאת העולם, שבחי ה' היוצר אור וכו'); 'אופן' (לפני 'והאופנים', עניינו בדרך כלל תיאור קדושת המלאכים); 'מאורה' (לפני 'אור חדש על ציון תאיר'. עניינה הייחוס בין ה' לכנסת ישראל והבעת התקווה לגאולה קרובה לבוא); 'אהבה' (לפני 'הבוחר בעמו ישראל באהבה', עניינה אהבת ה' לכנסת ישראל); 'זולת' (אחרי 'אין א' וזולתך', עניינה גדולת ה' המתגלית במעשיו ובטובות שגמל לעם ישראל); 'גאולה' (לפני ברכת 'גאל ישראל', עניינה בדרך כלל הייחוס בין ה' לעמו, הגלות והגאולה). כמו כן מצויות 'קרובות' (קבוצת פיוטים המשולבת בתפילת העמידה) ו'סילוק' (הפיוט האחרון בקרובה בעל תוכן המנוני או היסטורי, בראשו כתוב 'ובכן לך תעלה קדושה כי אתה' וכו').

64 ואלו הן: 1. שבת ראש-חודש; 2. שבת בראשית; 3. פ' וירא (העקידה); 4-5. שבתות חנוכה; 6. פ' בשלח (השירה); 7. פ' יתרו (עשרת הדיברות); 8-11. שבתות ארבע הפרשיות; 12-13. שבתות ה'הפסקה' (שבתוך ד' הפרשיות); 14. שבת הגדול; 15-20. השבתות שבין פסח לשבועות; 21. שבת שאחרי שבועות; 22. פ' בהעלותך (המנורה); 23. פ' שלח-לך (ציצית); 24. פ' חוקת (שירת הבאר); 25. שבת נחמו; 26. פ' עקב (תפילין); 27. שבת שלפני ר"ה; 28. שבת שובה; 29. שבת שבין יוכ"פ לסוכות; 30. שבת שיש בה ברית מילה; (עפ"י 'אוצר התפילות' וילנא תרע"ד שזהו מנהג פולין. לפי מנהג אשכנז נוספו פיוטים לשבתות בין המצרים והשמיטו פיוטים לשבתות אחרות. אגב זהו מקורו של הבטוי "החליף את היוצרות" שמשמעותו הראשונית היתה החליף "יוצר" של שבת אחת בשל חברתה (עי' ע"צ מלמד, 'פרקי מנהג והלכה' ירושלים תשט"ו עמ' 159).

הרי הבית השלישי:

קהל: דוּדֵי זְכָר־לִי שְׁקֵלִי עֶפְרוֹן
 אֲשֶׁר שָׁקַל אָב בְּמִכְּפַל חֶבְרוֹן
 חֶקֶר שְׁקֵלִי יְבוּס מִשְׁבִּיתִי חֶרוֹן
 זְכָרָה לִי עוֹד לְדוֹר אַחֲרוֹן.

ומסיים הש"ץ:

אור פְּנִיָּה עָלֵינוּ אָדוֹן נְסָה
 וְשָׁקַל אִשָּׁא בְּבֵית נָכוֹן וְנִשְׂא

וְנִקְדִישָׁה קְדוּשׁ אֵל-רָם וְנִשְׂא
 בְּרוּךְ אַתָּה ה' הָאֵל הַקְּדוּשׁ.

לא רק הכיסופים ל"בית נכון ונשא" מדברים כאן אל הלב. יש כאן שזירה מופלאה של תמונות תנכיות הידועות לתלמיד (אברהם ועפרון, ארונה היבוסי) אפשר שבגלל קשיי השפה אין הוא מגלה אותן ברגע הראשון. ברם השאלה המנחה הנכונה או אפילו הדגשת מלות המפתח (כגון 'מכפל', 'יבוס') עשויות לפקוח את עיניו, ואז הריהו שמח בתגליתו כמוצא שלל רב. הוא מבחין גם בהתאמה הנאה (המשתנית בכל ברכה) של השורה המסיימת לברכה (ונקדישך קדוש... בא"י האל הקדוש). ומכאן עשויים אנו להובילו דרך בתי הפיוט האחרים כשאנו משאירים לו את מלאכת זיהוי התמונות, שייכותן לנושא השקלים או לברכה⁶⁵ וכך מצטרף היכול העשיר של האסוסיאציות לחומר אינפורמאטיבי המקיף את עניין השקלים ומהווה חזרה מציינת על שיעורי תנ"ך.

היתרון הגדול של הוראה זו הוא בעשיית שימוש בטקסט הנאמר בלאו הכי בביהכ"נ, אלא שעל-פירוב אין הוא מובן, ונמצאנו אנו מקנים לתלמיד לא רק את הנושא עצמו, אלא מתנכים אותו לייחס של כבוד בפני היכל הפיוט

65 כמו הבית האחרון הנאמר ב'שים שלום' והפותח ב:

גְּדִי קָשׁוֹר יָדַיִם בְּרִכּוֹת לְשָׂא

ומסיים: בְּרִכְנוּ בְּשָׁלוֹם אֵל-רָם וְנִשְׂא בא"י המברך וכו'.

כאן עמוסה השורה בשפעת רמזים, (יעקב הלוּבש עורות גדי עוים כדי לקבל את הברכות) וקיים הקשר לברכת כהנים – הבאה קודם 'שים שלום'.

שדורות של חכמים השקיעו בו את תמצית אהבתם לתורה ולישראל, את כיסופיהם לגאולה ואת חיבתם לימי שבת ומועד⁶⁶.

ה. נשיאת כפיים: בעוד שבערי הארץ ומושבותיה עולים הכהנים לדוכן בכל יום⁶⁷ וביום שיש בו מוסף עולים הם בשחרית ובמוסף – הרי שבחו"ל רוח בדרך כלל המנהג שלא לשאת כפיים בחול וכשבת אלא ביו"ט בלבד.

למנהג חו"ל נתנו טעמים שונים. יש שהסבירו זאת במנהג לטבול קודם הרגל, ומכאן נהגו הכהנים לישא כפיהם ברגל בלבד כשהם טהורים⁶⁸; ומהם שהסבירו, כי ברכת כהנים צריכה להיאמר בשמחה, וזו אינה מצויה אלא ביו"ט⁶⁹, 'מה שאין כן בשאר ימים אפילו בשבתות השנה שטרודים בהרהורים על מחייתם ועל ביטול מלאכתם. ואפילו ביו"ט אין נושאים כפיים אלא בתפילת מוסף שיוצאים אז מביהכ"נ וישמחו בשמחת יום טוב⁷⁰.

כל הטעמים הללו לא נשאו חן בעיני גדולי הפוסקים שקילסו את מנהג ארץ-ישראל לישא כפיים בכל יום⁷¹.

מכל מקום מנהג חו"ל לא זז ממקומו וכך מקובל בימינו.

ויתרה מזו, גם כשיו"ט חל בשבת – נוהגים בהרבה קהילות שאין נושאים כפיים וכמה טעמים נאמרו בדבר⁷².

וכל שחרית ומוסף שאין נושאים בו כפיים אומר הש"ץ, אלהינו וא' אבותינו וכו'⁷³.

66 כפיוטים מומלצים גוספים כדאי להזכיר את 'יום ליבשה' של ריה"ל (גאולה לפ' בשלח), הקשורה בפסח או בלימוד השירה. וכן – לכיתה מתקדמת – את 'אבוא בחיל להתיצבה' (קרובות לשבת הגדול לר' יוסף בר שמואל). פיוט זה מוסר בחרוזים את הלכות בדיקת חמץ וליל הסדר. וכן 'ידיד עליון' – הלכות תפילין בחרוזים ('אהבה' לפ' עקב).

67 פרט לבתי-כנסת אחדים בחיפה ובצפון הארץ בהם מקובל לישא כפיים במוסף של שבת ויר"ט בלבד. יסוד המנהג אינו ברור (ספר א"י, ח"א סימן ב, ו).

68 'האגור', מובא ב'בית יוסף' סוף סימן קכח. הב"י עצמו חלק על טעם זה שהרי לא נזכר בשום מקום חיוב טבילה כתנאי לנשיאת כפיים.

69 'דרכי משה' שם.

70 רמ"א סימן קכח סעיף מד.

71 'בית יוסף' שם; מג"א שם ס"ק ע; פאת השולחן סי' ב ס"ק טז; משנה ברורה סימן קכח סק קס"ד.

72 ראה מג"א שם ו'באר היטב' שם ס"ק עח.

73 רמ"א שם.

ברם בקהילות המזרח — פרס בכל וכו' נוהגים כמנהג א"י לישא כפיים בכל יום⁷⁴.

ו. קריאת התורה והפטרה: קריאת פרשת השבוע שווה היא בכל תפוצות ישראל. אעפ"כ קיימות שתי אפשרויות בהן נוצר הבדל בין הקריאה בגולה לזו שבארץ: כשחל א' דפסח בשבת הרי שבא"י תהיה השבת הבאה אסרו"חג ויקראו איפוא בפרשת השבוע. בחו"ל — כיון שזהו יו"ט אחרון של פסח קוראים עדיין מעניינו של יום. הוא הדין בשבועות החל ביום ו'. בארץ יקראו בשבת שלמחרתו בפרשת השבוע (נשא) ובחור"ל שהוא יו"ט שני, קוראים עדיין מעניינו של יום. לכשיגיעו לפרשות מחוברות יקראון בארץ בשתי שבתות ובחור"ל — בשבת אחת ומכאן ואילך ישתוו⁷⁵. אשר להפטרה אין מקום לדבר על "מנהג ארץ ישראל" בניגוד למנהג חו"ל. רשימה מפורטת של לא פחות מעשרים וחמישה מנהגים עיקריים (המסתעפים ללמעלה ממאה מנהגים שונים!) מצויה באנציקלופדיה התלמודית⁷⁶ ממנה ילמד הקורא כי רבים ממנהגי חו"ל פשטו גם בארץ, כך שאין לדבר על נוסח א"י.

ז. תפילה לשלום המלכות: ברוב קהילות ישראל בגולה נאמרת בשבת וביו"ט תפילה לשלום המלכות ('הנותן תשועה למלכים'), אחרי קריאת התורה קודם 'אשרי' של מוסף. עניינה — תפילה לשלום האישי של ראשי המדינה תוך איזכור היהודים החוסים בצל השלטון. ישראלים נוטים למתוח ביקורת על תפילה זו הנראית בעיניהם כגלותית ביותר בגלל הנוסח השתדלני בפסקה הנוגעת ליהודים ('מלך מלכי המלכים — — יתן בלבו ובלב כל יועציו ושריו רחמנות(!) לעשות טובות עמנו ועם כל ישראל — —').

74 בב"י שם מזכיר ש'כל גלילוח מצרים' נוהגים כמנהג א"י. ע"צ מלמד ב'פרקי מנהג והלכה' עמ' 148 מעיד שכך הוא מנהג פרס ובבל גם כיום.

75 מתעוררת שאלה מעשית לגבי הבאים מחו"ל לא"י בימים אלו — בסרט מצוי הדבר אצל בני חו"ל הלומדים בישיבות א"י וחוזרים לחוג את הפסח בביתם — ונמצא שכשיחזרו לישיבה לאחר הפסח הפסידו פרשה אחת. שמעתי כי יש שהורו לתלמידים אלה להתכנס במניין נפרד, בשבת הראשונה אחר חזרתם, בו יקראו את הפרשה שחסרו בנוסף לפרשת השבוע.

76 בסוף כרך י כנספת לערך הפטרה; סקירה על התפתחות מנהגים אלה מצויה ב'פרקי מנהג והלכה' עמ' 112-121 ובמקצת גם במבוא 'חזון המקרא' להרב ר' יעקובסון ז"ל.

אך ברור כי אין מקום לביקורת על עצם אמירת התפילה שסימוכין לה מצויים כבר במשנה⁷⁷ ואפילו בתנ"ך⁷⁸. הנכון הוא שיש לבקר את המצב המחייב את אמירת התפילה, דהיינו את עצם הישיבה בגלות שבעטיה קיים הצורך להתרפס במידת מה לפני שלטון זר.

חשוב לזכור הבדל זה. ועל המורה להיזהר שלא ללעוג לתפילה הגלותית בפני תלמידיו, שכן לא זו בלבד שעשויים הם להצביע על מקורה המשנאי או התנכ"י אלא חמור מזה: הילד היהודי בגולה מתחנך לייחס של כבוד ואימון לשלטון מדינתו. מה לו לשליח הישראלי לנפץ יחס זה, שיש בו גם מן החיוב? אלא כאמור יש להדגיש את השליחות שבגלות ואת החיוב שבישיבת ארץ-ישראל, שבה אין צורך בכל אלה.

מאידך יש ויש לבקר אותם בתי כנסיות, החולקים כבוד למלכות המקומית אך גמנעים מלהכניס את התפילה לשלום מדינת ישראל לסדר תפילתם. כאן ודאי יש מקום לתקוף את הגישה. (ושוב, מן הצד העקרוני ולא הפוליטי). בתפילתך לשלום המלכות המקומית הרי אתה מבקש שיונח לך לשבת בשלווה בארץ מגורריך. האין אחיך שבארץ זכאים לפחות לאותה משאלה? והאין אתה עצמך מתעלה ומתכבד בזכותם של אלה החיים שם? ולא תהא כוהנת כפונדקית!.

ח. 'ברכי נפשי' ופרקי אבות: בקהילות אשכנזי בחו"ל מקובל גם היום לומר את 'ברכי נפשי' ושירי המעלות בחורף ופרקי אבות בקיץ. שתי ההוספות נאמרות אחר חזרת הש"ץ במנחה קודם 'עלינו'. המנהג מוזכר בטור וברמ"א⁷⁹.

בארץ-ישראל אין נוהגים משום מה לומר פרקים אלה⁸⁰ פרט לקהילות בודדות (בעיקר אומרים אותם יוצאי גרמניה), וחבל. שהרי טעם אמירתם

77 אבות פ"ג מ"ב: 'הוי מתפלל בשלומה של מלכות'.

78 ירמיהו כט, ז: 'ודרשו את שלום העיר אשר הגלית אתכם שמה והתפללו בעדה כי בשלומה יהיה לכם שלום'. לא נתברר לי מי מרבתינו ייסד תפילה זו. ברם מצאנו למהרש"ל בסוף ההקדמה ל'ים של שלמה' לב"ק שכתב: 'ואדרבה אנו חייבים להתפלל תמיד בשלומה של מלכות והשרים' (הוספת העורך).

79 סי' רצב.

80 אפשר שהטעם הוא כי על-ידי-כך תתאחר הסעודה השלישית משא"כ בגולה, ששם אחרי זמן המנחה בקיץ עוד היום גדול. וסימוכין לכך יש לראות בדברי המג"א (סי' רצב ס"ק ה) האומר, שאם נמשכה הדרשה עד סמוך לחשיכה לא יאמרו פרקים או שירי המעלות כדי שיוכלו לקיים סעודה שלישית בומנה.

יפה גם לארצנו, והוא 'לפי שעמי הארץ נאספים לקרות התורה ומשמיעים אותם מידות תרומיות השנויות במסכת זו'⁸¹.
למדריכי תנועות הנוער בחו"ל ניתנת הזדמנות נאותה לקיים בשבתות הקייץ הארוכות שיעורים בפרקי אבות החביבים מאוד על צעירים וצעירות.

תפילת מוצאי שבת

במקצת קהילות מזמרים קודם 'והוא רחום' את הפרקים קמד ('לדוד ברוך ה' צורי') וסז ('למנצח בנגינות מזמור שיר אלהים: יחננו') מתהילים.
טעם אמירתם כדי ללוות את השבת בשירות ובתשבות וכדי להוסיף מחול על הקודש⁸².

כמו כן אומרים בחו"ל את פסוקי 'ויתן לך', שהם פסוקים של ברכה בתחילת ימי השבוע⁸³.

שני המנהגים יפים גם לארץ-ישראל ואף נדפסו בסידור 'עולת ראי' הכולל את מנהגי הרב קוק זצ"ל – אעפ"כ לא נהגו בארץ לאומרם בכל מקום, ברכת הלבנה נאמרת בארץ בדרך כלל במוצאי שבת כמבואר בשולחן ערוך⁸⁴. בחו"ל, בפרט בחודשי החורף – אין מדקדקין בכך אלא כל שהגיע זמן קידושה מברכין עליה ואין ממתניגים למוצ"ש שמא תהא מכוסה בעבים בלילות הבאים.

(ד) שבת בין גויים

המציאות של שבת בין גוים מחייבת ידיעת הלכות שונות שבארץ אין נזקקים להן. מן הנמנע לפרט ואפילו לסכם הלכות אלה במסגרת מאמר זה. תורה שלימה היא וצריכה תלמוד. נרשמות כאן שלוש בעיות אפייניות, כדי לתת מושג מה על השאלות הצפויות בגולה, תוך הפניית הקורא למקורות הנחוצים.

א. ט ל ט ו ל : מלאכת ההוצאה מרשות לרשות – איסור טלטול בפי העם – אינה מעשית בדרך כלל לישראל. פרט לתקופת שירותו הצבאי בה

81 מחזור ויטרי סי' תכד מהדורת ש' הורוויץ ברלין תרנ"ג עמ' 461. מקור זה מצאתי במאמרו של מאיר וייס על 'ברכי נפשי', ב'מעיינות' כרך ח (תפילה) עמ' 221. וראה שם מקורות נוספים.

82 סימן רצג מ"ב ס"ק א.

83 רמ"א תחילת סימן רצה ומ"ב ס"ק ה.

84 סימן חכו סעיף ב.

מוצא הוא עצמו מדי פעם בשדה – יכול הישראלי לטלטל בערי הארץ ובמושבותיה, שכן הרבנות בכל אתר דואגת להתקנת עירוב ולהקפת המקום במחיצות כשרות⁸⁵.

פרט לקהילות ספורות בגולה, אין סידור של מחיצות ועירובין, ולפיכך אי אפשר לטלטל בחו"ל בשבת. מכאן שאין לשאת את הטלית בשבת לבהכ"נ ויש לקחתה לשם מבעוד יום (או ללכת לביהכ"נ בשבת כשהוא מעוטף בה), אין לצאת בעגלת תינוק או לשאת ילד על הידיים ברשות הרבים⁸⁶ וכד'. כמו-כן אין לשאת ממחטה או מפתח כדרכם אלא בדרך מלבוש⁸⁷.

מן הראוי לזכור שגם הטלטול מן הבית לחצר או להיפך אינו מותר בכל מקרה; בבית משותף (בו שוכרת המשפחה את הדירה בלבד, ואילו חדר המדרגות והחצר משותפים לכל בני הבית) – אין לטלטל ללא התקנת עירוב חצרות⁸⁸. בבית פרטי (כשהבית שייך או שכור למשפחה אחד בלבד) – גם אז אין לטלטל לחצר אלא-אם-כן היא מוקפת במחיצות גבוהות עשרה טפחים (מטר אחד לערך). במקרים רבים מוקפת החצר האחורית כהלכתה אך החצר שלפני הבית (מצד הרחוב), אינה מוקפת כהלכה. התוצאה המעשית – אסור להכניס את בקבוקי החלב הביתה מן החצר וצריך למצוא סידור לכך⁸⁹. בכל הלכות טלטול ועירובין שהן קשות ומסובכות, יש להתייעץ במורה הוראה מקומי.

ב. אמירה לנכרי: כל מלאכה של ישראל אסור לעשותה בשבת, אסור לו לומר לגוי לעשותה בשבילו, גם אם המלאכה עצמה אסורה רק מדרבנן. ויתרה מזאת – אפילו לפני שבת אסור לומר לגוי שיעשה עבורנו מלאכה בשבת. ברם אף כאן קיימים פרטים מרובים המבחינים בין אמירה שהיא אסורה לבין רמיזה המותרת באופנים מסויימים⁹⁰. נזכיר לדוגמה מקרה גפוף – דברי דואר המגיעים בשבת. מן האמור מתבאר

85 'עירובי חצרות' או 'שיתופי מבואות' הוא כיכר לחם אותו מזכה רב המקום לבני היישוב והוסף אותם בכך למשפחה אחת. בעוד ששמו הנכון של החוט המקיף את העיר וגדון כמחיצה – הוא 'צורת הסתח'.

86 פרטי הדין ראה 'שמירת שבת כהלכתה' פרק טז, מח-מט.

87 ממחטה: שם פרק טז, סעיפים כ ומה. מפתח: שם שם, סעיפים מו-מו.

88 וראה בפרטים שם פרק טז, יא-יב. פרטי התקנת עירוב חצרות משתנים כאשר גם גוי גר בבית, ראה שרע סי' שפב.

89 וראה 'שמירת שבת כהלכתה' פרק כח, לו.

90 התבארו פרטיהם בשו"ע סימן שז ('הלכות שבת התלוים בדיבור') וב'שמירת שבת כהלכתה' פרק כח.

כי אסור לומר לדוור לפתוח עבורנו את המעטפה, ברם אפשר לרמוז לו לעשות כך⁹¹. (כמו כן יש לזכור, כי אסור לקבל מיד הדוור מכתב או חבילה כשהדוור עומד מחוץ לבית שכן על ידי כן נמצא המקבל מעביר מרשות לרשות. ואף כשהדוור נכנס לבית – יש לומר לו להניח את המעטפה ולא לקבלה מידו⁹²).

במקרים הבאים מתירה ההלכה אמירה מפורשת לנכרי:

א. לצורך חולה שאין בו סכנה (בו הותרה אמירה לנכרי גם באיסור תורה⁹³, כגון לטלפן, לרשום, להדליק וכו').

ב. לצורך תינוק כשהדבר דרוש לבריאותו⁹⁴ (כגון לומר לגוי לחמם אוכל עבורו. הטעם: תינוק נחשב כחולה שאין בו סכנה).

ג. כשהקור גדול מותר לומר לנכרי להפעיל את ההסקה⁹⁵ (מאותו טעם – שהכל נחשבים כחולים לגבי הקור).

כמו כן מקילה ההלכה בדיני אמירה לנכרי במקום מצווה, במקום צער בעלי חיים (חליבה!), לצורך מת ובמקום הפסד (כגון בשריפה). בארבעת המקרים האחרונים לא הותרה אמירה אלא בתנאים מסויימים המבוארים בהלכה⁹⁶.

ג. הנאה ממלאכת הנכרי: קשורה בדיני אמירה לנכרי ונפוצה הימנה היא בעיית ההנאה ממלאכת הנכרי הנעשית בשבת. בשאלה זו נתקלים בחו"ל על כל צעד ושעל. כגון: המותר לתת כביסה למכבסה של נכרי לפני שבת כשידוע שהגוי יכבס בשבת? המותר להכניס מכוננית למוסך כשידוע שיתקנוה כולה או חלקה בשבת? חברת החשמל או הגז שלחה פועלים לבצע תיקון מסויים בבית יהודי – היש למנוע בעדם כשכאו בשבת? בכל השאלות הנ"ל קיימים גדרים ואבחנות רבות⁹⁷. לא נותר אלא לחזור ולהדגיש, כי ראוי לכל היוצא לגולה ללמוד אותן הלכות שיצטרך לדעת בהיותו בנכר.

91 ע"י שם פרק כח, ג' בצורת הרמיזה המותרת. יש לדעת כיצד לנהוג גם במקרה שדרושה חתימת המוען. אף כאן מותר רק לרמוז לנכרי לחתום במקומו וכמבואר שם.

92 שם סעיף מה כמובאר במשנה ברורה סימן שז ס"ק נו.

93 סימן שכח סעיף יז. וע"י 'שמירת שבת כהלכתה', פרק כ, א בהגדרת המושג חולה שאין בו סכנה.

94 'שמירת שבת כהלכתה' פרק כח, סא.

95 סימן רעו סעיף ה.

96 ראה לעיל הערה 90. וראה אנציקלופדיה תלמודית ערך 'אמירה לנכרי שבות'.

97 סוכמו אף הן בבהירות רבה בשמירת שבת כהלכתה פרק כח.

מטבע הדברים מתעגמת נפשו של בן ארץ-ישראל העושה בגולה, בהגיע שבת מלכתא. חסר הוא דברים הרבה. חסר הוא את המניין שלו שבארץ בין אם זה 'שטיבל' חם ותוסס, ובין אם זו תפילת צעירים סוערת-גלהבת. חסרים לו השיעורים וההרצאות בהם הורגל להשתתף בקביעות בארץ. חסרים ביקורי הקרובים והידידים, חסרים אבא-אמא אחים ואחיות וחסרה גם — — — שמש ישראלית של שבת, טובה מחממת — — — ומאליהם גוברים הגעגועים לארץ, לבית, לירושלים של שבת, לתפילת 'ותיקין' ליד הכותל או לשדות המשק המוריקים העוטים מנוחת שבת — — — 'אלהי עלי נפשי תשתוחח על כן אזכרך מארץ ירדן ותרמונים — — —'. "אלה אזכרה ואשפכה עלי נפשי כי אעבר בסך אדם עד בית אלהים בקול רנה ותודה והמון חוגג...".

ברם כיסופים אלה לארץ חמדה המתגברים מחדש מדי שבת בשבתו טובים ונאמנים הם. אין כמותם ערובה איתנה לשיבתו ארצה של כל אשר זכה לטעום טעם ישיבת ארץ ישראל. ואולי אף זאת מקופל בדברי הנביא אשר חזה לאחרית לאמור: — — — כל שומר שבת מחללו ומחזיקים בבריתי — — — והביאותים אל הר קדשי — — —.